

ПОБУДОВА ТА ВЛАСТИВОСТІ УДК

СТРУКТУРА

Універсальна десяткова класифікація (УДК) є міжнародною системою класифікування документів. Вона відповідає найістотнішим вимогам до класифікації (міжнародність, універсальність, мнемонічність) та надає можливість відображати новітні досягнення науки й техніки без будь-яких суттєвих змін в її структурі. Такої гнучкості не має жодна з існуючих систем класифікації.

Наявність детально розробленої системи допоміжних таблиць визначників, здатність відображати нові поняття за допомогою розподілу рубрик від загального до окремого також роблять систему УДК гнучкою. Це дає змогу багатоаспектно розкривати зміст матеріалів за допомогою комбінування індексів. Застосування визначників безмежно розширює можливості класифікації та відкриває нові можливості для детального класифікування матеріалу.

УДК використовується для організації як вузькоспеціалізованих довідково-інформаційних, так і багатогалузевих фондів. Можливість єдиної систематизації інформаційних матеріалів робить систему УДК найзручнішою у процесі обміну інформацією між країнами.

УДК охоплює всі галузі людських знань. Її розділи органічно пов'язані між собою, і зміни одного розділу вимагають змін в інших розділах.

В основі структури УДК — принцип десяткових дробів. Для позначення рубрик застосовують арабські цифри, зрозумілі в усіх країнах, що робить УДК загальнодоступною міжнародною системою. Десятковий принцип структури дає змогу безмежно розширювати її за допомогою приєднання нових цифрових позначень до існуючих, не змінюючи системи загалом.

Індекси УДК побудовані так, що кожна наступна цифра, що приєднується до індексу, не змінює попереднє значення, а лише уточнює, позначаючи більш конкретне поняття.

Наприклад, індекс поняття "система PAL" 621.397.132.125 будують так:

- 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка
- 62 Інженерна справа. Машинобудування. Техніка в цілому
- 621 Загальне машинобудування
- 621.3 Електрика. Електротехніка
- 621.39 Телекомунікація
- 621.397 Телевізійна техніка
- 621.397.1 (вільний)
- 621.397.13 Телебачення
- 621.397.132 Кольорове телебачення
- 621.397.132.1 Системи з одночасною передачею кольорів
- 621.397.132.12 Із спільним каналом для передачі сигналів основних кольорів
- 621.397.132.125 Системи зі зміною фази за рядками (PAL)

За таким самим ієрархічним принципом побудовано і допоміжні таблиці загальних та спеціальних визначників.

Таблиці УДК розподілені на основні та допоміжні. Крім того, до УДК належать алфавітно-предметний покажчик, методичні вказівки до багатьох розділів, а також знаки, за допомогою яких здійснюється побудова індексу.

Розподіл таблиць на основні та допоміжні базується на особливостях понять, які у них відображені.

Основна таблиця містить поняття з усіх галузей науки, техніки, мистецтва тощо.

До допоміжних таблиць належать поняття, що повторюються, спільні для всіх чи багатьох розділів (загальні визначники), або ті, що застосовані лише в одному розділі (спеціальні визначники).

Визначники використовують для подальшої деталізації індексу, відображаючи якісні характеристики документів або властивості предмету з певної точки зору, вони уточнюють, звужують ту чи іншу тему. Визначники приєднують до основного індексу за допомогою знаків (символів), характерних для конкретного визначника (крапка, дужки, дефіс, лапки тощо).

ОСНОВНА ТАБЛИЦЯ

За десятковою системою всю сукупність знань розділено на десять основних класів:

- 0 Загальний відділ
- 1 Філософія. Психологія
- 2 Релігія. Теологія
- 3 Суспільні науки
- 4 (вільний з 1961 р.)
- 5 Математика та природничі науки
- 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка
- 7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Фотографія. Музика. Ігри. Спорт
- 8 Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство
- 9 Географія. Біографії. Історія

Кожен з цих класів поділено на 10 розділів, які, у свою чергу, поділяються на 10 підрозділів тощо.

Для полегшення читання і для кращої наочності після кожного третього знака ставиться крапка (рис. 1).

0											
1											
2											
3											
4											
5											
6		60									
7		61									
8		62		620							
9		63		621		621.0					
		64		622		621.1					
		65		623		621.2					
		66		624	621.3		621.31				
		67		625	621.4		621.32				
		68		626	621.5		621.33				
		69		627	621.6		621.34				
				628	621.7		621.35				
				629	621.8		621.36				
					621.9		621.37				
							621.38				
							621.39		621.391		
									621.394		
									621.395		
									621.396		621.396.1
									621.397		621.396.2
									621.398		621.396.4
											621.396.6

Рис. 1. Ієрархічний принцип побудови таблиць УДК

Крім ієрархії, в УДК використано метод фасетного аналізу. Прикладом слугує побудова розділу 667.6 *Покриття і технологія їхнього нанесення. Лакофарбові засоби. Оліфи. Лак, який підрозділяється за фасетами:*

- 667.633 Покриття за складом
- 667.634 Покриття за способами нанесення
- 667.635 Покриття за засобами висушування
- 667.636 Покриття за типом підкладки
- 667.637 Покриття за їхніми властивостями і використанням

Клас 0 Загальний відділ групує матеріали з питань організації наукової роботи, науково-технічної інформації, писемності, інформаційних технологій, бібліографії й бібліотечної справи, журналістики тощо. Індокси цього класу використовуються для систематизації матеріалів загального характеру, що не належать до конкретної галузі.

У класі 1 Філософія. Психологія згруповано матеріал щодо історії філософії, сутності предмету, методів, категорій філософії, філософських систем і концепцій (ідеалізму, матеріалізму, соціалістичних учень, утопічного соціалізму, марксизму). Він komponує літературу з питань загальної психології, психології окремих видів діяльності, віку та статі, парапсихології, гіпнотизму, навіювання, психотехніки. Крім того, у класі 1 розміщено літературу з питань окультизму (алхімії, магії, астрології, гороскопів, спиритизму тощо), хоча частково ці поняття також відображено у класі 2.

Клас 2 Релігія. Теологія містить матеріали з питань теорії, філософії, природи релігії, релігійної практики окремих релігій та релігійних систем від доісторичних до сучасних. Документи щодо релігійного права необхідно групувати в 2-74, а літературу про відносини між церквою та державою — в 2-67 та 322. Посилання до розділів класів 1, 3 не поодинокі й демонструють тісний зв'язок класів у висвітленні певних проблем (див. Основні таблиці).

Клас 3 Суспільні науки... слугує для групування матеріалів щодо теорії та методології суспільних наук, статистики, демографії, соціології, політики, економіки, права, державного адміністративного управління, військової справи, соціальної допомоги та страхування, освіти та етнографії тощо.

Історія та історичні науки, економічна географія належать до класу 9, філологія — до класу 8, мистецтво та мистецтвознавство — до класу 7, філософія і філософські науки, що мають загальне методологічне значення, — до класу 1.

Клас 5 Математика та природничі науки відображає науки, об'єктом дослідження яких є природа, з метою подальшого практичного використання результатів цих досліджень.

Більшість природничих наук мають загальновизнані традиційні класифікації, такі як періодична система хімічних елементів Д. І. Менделєєва або систематика в ботаніці та зоології. Оскільки ці системи мають не тільки суто наукову цінність і значення, а й широко застосовуються для систематизації документів, їх використовують і в УДК.

Клас 5 висвітлює питання теоретичного характеру, дослідження загальних законів фізики, хімії, біології тощо. Дослідження явищ природи може відбуватись у вигляді поставленого експерименту, але цей експеримент здійснюють не у виробничих умовах, а в межах плану науково-дослідних робіт інститутів або інших наукових організацій.

Клас 5 тісно пов'язаний з класом 6.

Клас 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка відображає питання технології різних галузей промисловості, виробничі процеси, конструкцію обладнання, роботу транспорту і транспортних засобів, сільське господарство. У цьому класі згруповано матеріали щодо практичного

використання загальних законів фізики, хімії, біології тощо з метою отримання необхідних для життя людини матеріалів і продуктів, використання природних багатств та інше. Коли за змістом та характером документа неможливо визначити, з якої точки зору (наукової чи прикладної) розглянуто питання, необхідно керуватися методичними вказівками, наведеними у відповідних розділах таблиць. У суперечливих питаннях рекомендується дублювати документ.

Класи 7/9 об'єднують мистецтво та гуманітарні науки: філологію (мовознавство, література, літературознавство), географію, історію.

Розділи **класу 7** *Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт* тісно пов'язані з іншими класами і розділами. Так, розділ *72 Архітектура* пов'язаний з розділами *624/628* та *69 Будівельна промисловість*. У *72* групують матеріали з проектування споруд у поєднанні їхнього внутрішнього змісту та призначення з мистецтвом зовнішнього оформлення. Техніка будівельних робіт, будівництво загалом до розділу *72* не належить.

Клас 8 *Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство* складений відповідно до Таблиці Іс *Загальні визначники мови*. Відсутні в класі 8 індекси створюють за допомогою визначників з Таблиці Іс із заміною знака рівності крапкою.

Клас 9 *Географія. Біографії. Історія* містить матеріали з питань археології, географічних та історичних наук тощо.

ДОПОМІЖНІ ТАБЛИЦІ

В УДК, крім основної, є допоміжні таблиці визначників, які використовують для подальшої деталізації індексу. Наявність визначників, які надають системі гнучкості та багатоаспектності, є головним надбанням УДК. Комбінуючи індекси основної таблиці з визначниками, можна отримати велику кількість складних індексів, що розширює діапазон класифікації загалом.

Визначники поділяються на дві групи: загальні та спеціальні (аналітичні).

Загальні визначники (розділ I) відображують загальнопоширені характеристики, тобто ті, що застосовуються в усіх або багатьох розділах таблиць.

Загальні визначники можна приєднувати до будь-якого індексу основної таблиці УДК.

Існує дві групи загальних визначників: незалежні та залежні. У разі необхідності незалежні визначники, а саме визначники мови, форми, місця, народів та часу, можна використовувати як самостійні індекси, зокрема, якщо потрібно визначити тільки аспекти місця під час складання картотеки. Наприклад:

(477) Україна

Залежні визначники завжди мають приєднуватись до індексу — це визначники -02 Властивості, -03 Матеріали, -04 Процеси та -05 Особи.

Загальні визначники мови (Таблиця Іс) містять класифікацію мов. Їх використовують також для позначення багатомовних документів і перекладів з різних мов. Їхній розпізнавальний символ =... (знак рівності), наприклад:

=161.2 Українська мова

398=133.1 Фольклор французькою мовою

53(035)=111=161.2 Англо-український довідник з фізики

Загальні визначники рас, народів та етнічних груп (Таблиця Іf) створюють із загальних визначників мови, вміщених у круглій дужці, та використовують для позначення національностей, народностей або етнічних груп. Наприклад:

=111 Англійська мова (=111) Англійці

=161.2 Українська мова (=161.2) Українці

=214.58 Циганська мова (=214.58) Цигани

=133.1 Французька мова 398(=133.1) Фольклор французів

Загальні визначники форми документів (Таблиця Іd) мають символ (0...). Їх застосовують для класифікування документів за формою і характером викладу: підручник, стаття, довідник, словник, звіт, патент тощо. Наприклад:

54(075.8) Підручник з хімії для вузів

77(091) Фотографія, історія питання

331(094.4) Кодекс законів про працю

Загальні визначники місця (Таблиця Іe) мають символ (1/9). Їх застосовують для відображення географічного або територіального аспекту, в якому розглядається тема. Вони дають змогу позначати місце і простір взагалі, фізико-географічні області та зони, ріки, моря, океани, країни й території сучасного та стародавнього світу тощо.

Загальні визначники місця приєднуються до індексу будь-якого розділу, якщо необхідно відобразити матеріал в зазначеному аспекті. Наприклад:

55(477) Геологія України
69(213.5) Будівництво у тропіках
913(100) Регіональна географія світу

Загальні визначники часу (Таблиця Ig) мають символ "...". Їх застосовують для створення підрозділів за хронологічним принципом.

Тисячоліття позначається однією цифрою, століття — двома, десятиліття — трьома, рік — чотирма. Перше століття нашої ери позначено двома нулями "00", тому кожне цифрове позначення визначника є на одиницю меншим за цифрове позначення століття. Наприклад:

"16" XVII століття
61(52)"08" Японська медицина у IX столітті

Для позначення періоду часу вказуються роки початку і кінця періоду через навскісну риску.

Наприклад:

"04/14" період з V по XV століття
"1941/1945" період з 1941 по 1945 рр.

Загальні визначники з дефісом (Таблиця Ik) мають символ -0. Існує чотири види таких визначників:

-02 Властивості
-03 Матеріали
-04 Процеси
-05 Особи. Особисті характеристики

Таблиця **-02 Загальні визначники властивостей** загалом замінює виключену Таблицю Іі *Загальні визначники точки зору*. Вона містить групи властивостей існування, відношення, простору, якості, походження, величин, розмірів, форми, руху, розвитку, послідовності тощо.

Наприклад:

-027.2 Властивості функції
-027.22 Прикладний
51-027.22 Прикладна математика
-022.5 Властивості розміру
-022.51 Маленький
81'24-022.51(076.3) Малоформатні розмовники

Визначники **-03 Матеріали** застосовують для позначення матеріалів або компонентів, з яких виготовлено предмети або вироби. Їх використовують в усіх розділах УДК, коли аспект матеріалу є другорядною ознакою щодо змісту предмета. Наприклад:

621.798.1 Тара
621.798.1-033.5 Скляна тара
621.798.1-036.5 Пластмасова тара

Визначники **-04 Процеси** містять часто вживані загальні поняття, які поки що розміщені в усіх розділах класифікації у вигляді спеціальних визначників з дефісом та з крапкою нуль, наприклад:

-047.44 Аналіз 681.5.012 Аналіз (автоматика)
-049.5 Безпека 62-785 Безпека (техніка), 621.039.68 Безпека (ядерна техніка)
-047.64 Контроль 334.02 Контроль (економіка)

Визначники **-05 Особи** містять характеристики осіб залежно від посади, роду діяльності, віку, статі тощо. Наприклад:

24-05 Буддисти
616-083-055.1 Санітари-чоловіки

Загальні визначники -05 не можна використовувати як видоутворювальний засіб. Наприклад:

Індекс 687-055.2 може мати тільки одне значення — *Жінки у швейній промисловості*, але ні в якому разі не *Жіночий одяг* (це поняття має індекс 687.12).

Індекс 82-053.2 може мати тільки одне значення — *Дитяча літературна творчість*, або діти-письменники, але ні в якому разі не *Дитяча література* (індекс 82-93).

Спеціальні визначники (розділ II) відображають локально розповсюджені характеристики, тобто ті, що застосовані в одному або кількох розділах основної таблиці.

Спеціальні визначники розрізняють за їхніми символами:

-1/-9 — визначники з дефісом (крім -0 — Загальні визначники з дефісом);
.01/.09 — визначники з крапкою нуль;
'1/'9 — визначники з апострофом.

Для наочності спеціальні визначники виділяють вертикальною рисою на полях таблиць.

Спеціальні визначники найчастіше розробляються і використовуються в основній таблиці та наводяться безпосередньо у розділі, в якому застосовуються. У допоміжних таблицях загальних визначників спеціальні визначники розробляються та застосовуються рідше, переважно їх використовують у визначниках форми та місця.

Спеціальні визначники з дефісом та крапкою нуль виконують подвійну роль:

1) спеціальний визначник у поєднанні з індексом розділу, в якому його наведено, позначає загальне поняття даної галузі знання, якщо це поняття відсутнє серед основних індексів розділу, наприклад:

62-66 Тверде паливо як джерело теплоти машин та установок
66.022 Технологічні методи обробки

2) той самий визначник як перемішувана частина індексу (у поєднанні з будь-яким індексом даного розділу) виконує аналітичну функцію, уточнюючи конкретне поняття, яке позначено цим індексом, наприклад:

621.43-66 Двигуни внутрішнього згоряння на твердому паливі
664.78.022 Технологічні методи обробки зернових

Предметна деталізація, запозичена з інших джерел (не УДК) (Таблиця Іh) визначає засоби приєднання до індексу УДК запозичень з інших систем позначень за допомогою * (зірочка-астериск) та алфавітних підрозділів. Наприклад:

546.42.027*90 Стронцій 90 (атомне масове число ізотопу)
597.53*Hippocampus* Морський коник
821.133.1*Мольєр* Твори Мольєра

ЗНАКИ УДК

УДК має великий набір знаків (символів). Їхнє основне призначення — фіксування відношень між поняттями, що відображені у документах, і утворення правильного пошукового образу, що забезпечує повноту і точність пошуку інформації.

Знак приєднання + (плюс) означає наявність в документі двох і більше незалежних одна від одної тем або формальних особливостей. Його застосовують для об'єднання як основних індексів, так і визначників. Знак має властивість зворотності. Це означає, що індекси зі знаком "плюс" можна писати у будь-якому порядку. Знак приєднання потребує дублювання у каталозі. Наприклад:

622+669 Гірнична справа та металургія
669+622 Металургія та гірнична справа
669(44+460) Металургія Франції та Іспанії

Знак приєднання не можна замінювати ні знаком поширення, ні знаком відношення. Індекси, утворені знаком приєднання, називаються складеними.

Знак "плюс" застосовують в усіх розділах таблиць УДК.

Знак поширення / (навскісна риска) призначений для скорочення нотації (умовних позначень) зі збереженням логічності поділу і для узагальнення ряду послідовних індексів, які не мають у таблиці загального (родового) індексу. Застосування знака поширення призводить до розширення значення індексу УДК. Завдяки цьому знаку відбувається злиття кількох окремих понять, розміщених одне за одним, у загальне. Наприклад:

011/016 Бібліографії
011 Універсальні і загальні бібліографії
012 Бібліографії творів окремих авторів і окремих творів невідомих авторів
014 Бібліографії праць за певними особливостями
015 Бібліографії за місцем видання
016 Галузеві бібліографії
017/019 Каталоги

Знак поширення часто зустрічається в самій таблиці, а також може застосовуватись на розсуд систематизатора. У разі самостійного використання знака необхідно переконатись в наявності такої умови: загальної побудови ряду індексів, які об'єднуються. Після індексу зі знаком / (навскісна риска) можна використовувати загальні та, за необхідності, спеціальні визначники, а також знаки : (двокрапка) та + (плюс) за загальними правилами.

Цей вид об'єднання індексів є незворотним. Індекс зі знаком поширення називається складним.

Знак відношення : (двокрапка) об'єднує між собою індекси двох понять (предметів, тем), взаємопов'язаних за суттю; при цьому утворюється складений індекс зі значенням, яке не співпадає зі значенням кожного з них окремо, — якісно новий індекс.

621.384.634:621.318.3 Сінхротрони — електромагніти (Електромагнітні сінхротрони)
635.965:632.38 Кімнатні рослини — вірусні хвороби (Вірусні хвороби кімнатних рослин)
678.01:536 Властивості високомолекулярних речовин — теплота (Теплові властивості високомолекулярних речовин)
821.111:27-23 Англійська література — Біблія (Вплив Біблії на англійську літературу)

"Двокрапка" є потужним інструментом, проте досить невизначеним, бо вказує, що відбувається зв'язок, але не вказує ні на тип зв'язків, ні на їхню послідовність.

Складені індекси з двокрапкою можуть бути зворотні (інверсовані).

Методи утворення складених індексів зі знаком відношення детально викладені у шостому правилі індексування.

Знак подвійного відношення :: (подвійна двокрапка) закріплює певний порядок двох і більше компонентів у складеному індексі, що робить його незворотним. Він має важливе значення для машинного пошуку, централізованої каталогізації. Наприклад:

575::576.3 Цитогенетика

Квадратні дужки [...] — знак, який використовують в складних та складених індексах усіх розділів УДК. За квадратні дужки виносять визначники, що є спільними для двох і більше індексів, а також виносять індекс, який повторюється. Наприклад:

[622+669](477) Гірнична справа та металургія України

[004.42:7.05]-051 Комп'ютерні програми — дизайн — особа (програміст-дизайнер)

Квадратні дужки використовуються також для запобігання непорозумінням у деяких комбінаціях з двокрапкою. Наприклад:

27:24(540) "Християнська релігія" щодо "Буддизму в Індії"

[27:24](540) "Християнська релігія щодо буддизму" в Індії

Коли в індексі є два й більше знаки відношення, і необхідно показати, що один з індексів стосується сукупності інших, теж використовують квадратні дужки. Наприклад:

004:[621.771.016.3:669.14] Застосування ЕОМ при холодній прокатці сталі

Якщо індекс зі знаком відношення або зі знаком приєднання не можна вмістити в один рядок, то необхідно перенести його на наступний, при цьому обов'язково повторювати знак + або :, який стоїть перед наступним індексом.

Апостроф ' розглянуто в характеристиці спеціальних визначників (розділ II).

ПАРАЛЕЛЬНЕ ПІДРОЗДІЛЕННЯ

В УДК є ще один засіб деталізації — це підрозділення за аналогією, або паралельне підрозділення. У таблицях воно позначається "підрозділяти як". Застосування такого виду підрозділення базується на формальному збігу основи двох і більше розділів. Паралельне підрозділення подано як примітку до багатьох розділів основних і допоміжних таблиць. Наприклад:

611.2 підрозділяти як 616.21/.26, тобто підрозділи 616 є вихідними індексами, закінчення яких можна приєднувати до потрібних індексів у розділі 611

611.21 Ніс відповідає	616.21 Ніс
.22 Гортань —"—	.22 Гортань
.23 Трахея —"—	.23 Трахея
.24 Легені —"—	.24 Легені
.25 Плевра —"—	.25 Плевра
.26 Діафрагма—"	.26 Діафрагма

Різниця полягає лише у тому, що індекси у лівому стовпчику означають поняття анатомії, а у правому — патології.

Досить часто паралельне підрозділення зустрічається в індексах різної довжини. Наприклад:

611.81 підрозділяти як 616.831	
611.813 Передній мозок	616.831.3
.814 Проміжний мозок	.4
.815 Середній мозок	.5
.817 Задній мозок	.7
.818 Довгастий мозок	.8
.819 Мозкові оболонки	.9

Застосовують ряд видів паралельного підрозділення. Воно може бути представлене основними індексами (611.81 підрозділяти як 616.831), індексами зі спеціальними визначниками (675.025 підрозділяти як 675.055), загальними визначниками ("511" підрозділяти як "411"); допоміжні визначники можуть утворюватися від основних індексів (-036.4 підрозділяти як 678.4) або навпаки. Індекс може бути джерелом для паралельного підрозділення одного з його власних підрозділів (659.28 підрозділяти як 659.2). Все це не має викликати ніякої плутанини, оскільки у кожному випадку, де дозволене паралельне підрозділення, цей факт чітко визначений методичними вказівками з наведеними прикладами.

Підрозділення за аналогією значно скорочує обсяг таблиць та зумовлює використання в УДК мнемоніки.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Методичні настанови, розміщені в усіх розділах основної таблиці, вказують на подальший розподіл за допомогою застосування різних засобів та заходів. Вказівки у допоміжних таблицях розкривають призначення кожного виду визначників і знаків та характеризують методи їхнього використання. Методичні вказівки можуть бути примітками, перехресними посиланнями, інструкціями або прикладами комбінування (рис. 2).

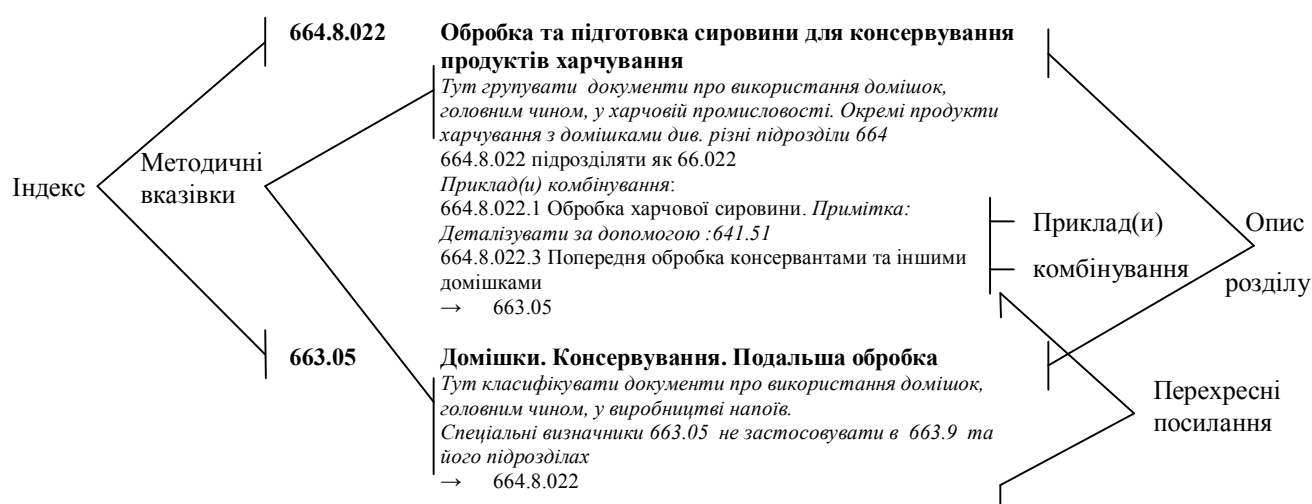

Рис. 2. Розміщення рубрик УДК

До методичних вказівок належать також посилання, розпізнавальний символ яких → (стрілка), що означає "дивись також". Посилання вказують на розділ або конкретний індекс, який можна використовувати для індексування схожих за змістом документів.

В таблицях також використовують умовну позначку:

[20..] рік виключення індексів з таблиць.

АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Алфавітно-предметний покажчик (АПП) — це пугівник таблицями. Його основне призначення — визначення місцезнаходження понять у таблиці.